

דרישכונע

פרשת אחרי-מות-קדשים, תשע"ח, מספר 1265

"ברוך מרחם על הארץ": ארץ ישראל כישות ייחודית

עמיצור ברק

ספרותי מושאל במושגים "ארץ", "טומאה" ו-"הקאה": "הארץ" כמטפורה ליושביה, ולכן "טומאה" ככינוי לעוונותיהם, ו"הקאה" כגמול לעבריינים. אבל הסיום בכל אחד מהפסוקים דלעיל מפריך את האפשרות שהארץ מייצגת את יושביה; שהרי היא מקיאה אותם!

ועוד, הן המטפורה והן משמעות המושג "ארץ", כפי שאנו חשים אותה, 'דוממת', אינן תואמות את היחס לארץ כפי שהוא בא לידי ביטוי בפסוקים דלעיל, באמירות נוספות במקרא, בדברי חז"ל ובדרשות של פרשני התורה שלהלן. אם כך, מהי המשמעות האמיתית של "הארץ"?

התשובה (בתמצית) מצויה בעיקרון שלמדתי ממורי רבי, הרב-פרופ' שמחה-בונם אורבאך זצ"ל: "הארץ אינה הבמה שעליה מתרחשת הדרמה של האומה, אלא אחת הגיבורות הראשיות של דרמה זו". ובהרחבה:

א. הארץ אינה ישות אדישה, יש בה קדושה; כדברי המשנה, כלים פרק א: "עשר קדושות הן: ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות". מעצם קדושתה ומהפסוקים שהובאו לעיל משתמע, שיש איסור לטמא, להחטיא ולהחניף אותה. בפסוקים נוספים מאשימים הנביאים:

וְאֵבִיא אֶתְכֶם אֶל אֶרֶץ הַכְּרָמִל... וְתָבֹאוּ וְתִטְמְאוּ אֶת אֶרְצִי וְנִחַלְתִּי שְׂמַתְם לְתוֹעֵבָה (יר' ב:ז).

בֵּית יִשְׂרָאֵל יֹשְׁבִים עַל אֲדָמְתָם וַיִּטְמְאוּ אוֹתָהּ בְּדַרְכָם וּבַעֲלִילוֹתָם... וְאֶשְׁפֹּף חֲמָתִי עֲלֵיהֶם עַל הַדָּם אֲשֶׁר שָׁפְכוּ עַל הָאָרֶץ וּבְגִלּוּלֵיהֶם טִמְאוּהָ (יח' לו:ז-יח).

לפגיעה בקדושתה, בעוונות יושביה, יש השלכות קשות. יצוין כי כל העבירות דלעיל הן בגדר "ייהרג ואל יעבור": עבודה-זרה וגילוי-עריות (במשמעותו הרחבה, כולל ניאוף ונידה) בפרשתנו, ושפיכות-דמים (במשמעותה הרחבה, כולל איסור הלנת-תלוי) בפסוקים האחרים.

ב. לא רק שהארץ פגיעה ורגישה, היא גם פעילה: גם מעידה ומתרה וגם מענישה, כמי שכפופה לגמרי לרצון הבורא.

הארץ מעידה: "הַעֲדֹתַי בְּכֶם הַיּוֹם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ" (דב' ל:יט); וְאֶעִידָה בָּם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ (שם לא:כח), ועיינו ברש"י (שם).

בסיום כל אחת מצמד פרשות השבוע מופיע שלוש פעמים המסר הבא: וְתִטְמְאָה הָאָרֶץ וְאֶפְקֹד עוֹנָה עָלֶיהָ וְתִקָּא הָאָרֶץ אֶת יֹשְׁבֵיהָ בְּפִרְשֵׁת "אחרי-מות", ומיד אח"כ: "כִּי אֶת כָּל הַתּוֹעֵבֹת הָאֵל עָשׂוּ אֲנָשֵׁי הָאָרֶץ אֲשֶׁר לִפְנֵיכֶם וְתִטְמְאָה הָאָרֶץ. וְלֹא תִקָּא הָאָרֶץ אֶתְכֶם בְּטִמְאֶכֶם אֹתָהּ כַּאֲשֶׁר קָאָה אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר לִפְנֵיכֶם" (וי' יח:כה, כז-כח). כן הדבר בפרשת "קדשים": "וְשִׁמְרֹתֶם אֶת כָּל חֻקְתַּי... וְלֹא תִקָּא אֶתְכֶם הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲנִי מְבִיא אֶתְכֶם שָׁמָּה" (כ:כב).

המסר כפשוטו הוא: "הארץ" – הנושא התחבירי ברוב הפסוקים הללו – גם נטמאת, גם חוטאת ("וְאֶפְקֹד עוֹנָה עָלֶיהָ"), וגם מענישה בהקיא את יושביה. מסר זה אינו מתיישב עם המשמעות המקובלת של המונח "ארץ" כשטח אדמה, ישות דוממת-פסיבית, למעט תופעות סיסמיות ואקלימיות ופוטנציאל אגרונומי. כל מהותה של הארץ – היותה בסיס פיזי וטריטוריאלי ליושביה; היא חסרת פעילות רצונית, וכמובן שאינה בעלת-אחריות: אינה חוטאת או נענשת, וכן אינה מגיבה ומענישה.

מסרים דומים על גרימת טומאה, חטא וחנופה מצויים גם במקומות אחרים במקרא, כגון: "לֹא תֵלִין נְבִלְתוֹ עַל הָעֵץ... כִּי קָלַלְתָּ אֶ-לֹהִים תִּלּוּי וְלֹא תִטְמְאָה אֶת אֲדָמְתְךָ אֲשֶׁר ה' אֱ-לֹהֶיךָ נָתַן לְךָ נַחְלָה" (דב' כא:כג); "לֹא יִכַּל בַּעֲלָהּ הָרִאשׁוֹן... לְשׁוֹב לְקַחְתָּהּ... כִּי תוֹעֵבָה הוּא לִפְנֵי ה' וְלֹא תִחַטְּיֵא אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱ-לֹהֶיךָ נָתַן לְךָ נַחְלָה" (דב' כד:ד). ובירמיהו: "הֵן יִשְׁלַח אִישׁ אֶת אִשְׁתּוֹ... וְהִיתָה לְאִישׁ אַחֵר הַיָּשׁוּב אֵלֶיהָ... הַלּוֹא חֲנוּף תִּחַנְּנֵף הָאָרֶץ" (ג:א).

לכאורה הארץ משתתפת בעבירות שונות, ולכן גם היא זקוקה לכפרה: בפרשת "מסעי" כתוב: "וְלֹא תִחַנְּנִיפוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֶתְּם בָּהּ כִּי הָדָם הוּא יַחַנְּנֵף אֶת הָאָרֶץ, וְלֹא אִישׁ יִכְפֹּר לְדָם אֲשֶׁר שָׁפַךְ בָּהּ כִּי אִם בְּדָם שָׁפְכוּ. וְלֹא תִטְמְאָה אֶת הָאָרֶץ... אֲשֶׁר אֲנִי שֹׁכֵן בְּתוֹכָהּ" (במ' לד:לג).

הודגש לעיל, שהמסר כפשוטו אינו מתיישב עם המשמעות של המושג "ארץ", כפי שאנחנו חשים אותה במציאות ובפועל. אמנם לכאורה אפשר ליישב אותו בהנחה שנעשה כאן שימוש

* עמיצור ברק, פרופ' להנדסת מים, אוניברסיטת אריאל.

...ותקא הארץ את ישביה". פרדוקס זה מוסבר בכך שארץ ישראל מיוחדת בתכונה שאינה סובלת את כל העריות המפורטות בפרשתנו, בין אם העבריינים הם בני-ישראל ובין אם הם בני-נח:

א. יל"ש פר' קדושים: "א"י אינה מקיימת עובדי עבירה";
ב. הרמב"ן מרחיב בעקבותיו (כנ"ל), ומציין (לשיטתו), כי מותה של רחל – שנישאה ליעקב אחרי אחותה – נועד למנוע מיעקב ורחל להיכנס, עם בואם לארץ מיוחדת זו, למעמד של עבריינים באמת-המידה של קדושת הארץ:

והנה הארץ שהיא נחלת השם הנכבד תקיא כל מטמא אותה ולא תסבול עובדי ע"ז ומגלים עריות... והנה בחוצה לארץ... אין הטהרה בה שלימה... והנה השם הנכבד יתברך א-להי הא-להים בכל העולם – וא-להי ארץ ישראל שהיא נחלת ה'... אינה כשאר ארצות, אינה מקיימת עובדי עבירה. אבל הכתוב לא יזכיר האזהרה אבל יאמר כי הארץ תקיא אותם כי הארץ תתעב כל התועבות האל. והנה לא אנשי ארץ כנען בלבד היו מן המוזהרים, והפרשה הזכיר "כמעשה ארץ מצרים" שהיו גם הם עושים ככל התועבות האלה, (אבל) ולא תקיא אותם ארץ מצרים ולא שאר ארצות הגוים, שאינן רגישות לאיסורי עריות.

ג. הכלי-יקר מפרט בפרשת פינחס: וארץ ישראל מסוגל בזה (יש לה סגולה) שאין הארץ סובלת זימה שנאמר... "כי את כל התועבות עשו אנשי הארץ ותקיא הארץ את יושביה". ידועה החלוקה בין המצוות שבין אדם לחברו לעומת כל יתר המצוות הקרויות מצוות שבין אדם למקום. זו חלוקה בעייתית כי גם המצוות שבין אדם לחברו הן 'בין אדם למקום'! גם כי ניתנו ע"י רבש"ע, וגם כי הנפגע, "חברו", נברא בצלם. ועוד, ממורי למדתי בנערותי שמצוות שבין אדם למקום הן בעצם מצוות שבין אדם לעצמו. בקו מחשבה זה ניתן אולי לומר שכל המצוות הן 'בין אדם למקום', בחלוקת משנה לארבע קבוצות: מצוות שבין אדם לחברו, מצוות שבין אדם לעצמו, מצוות שבין אדם לעמו (כגון: רמב"ם הלכות מלכים "שלא לערוץ ולחזור לאחור בשעת המלחמה") ומצוות שבין אדם לארצו. הסוג האחרון כולל את כל המצוות התלויות בארץ (כגון: "ושבתה הארץ שבת לה", וי' כה:ב), וברוח הדברים שנדונו לעיל, גם את המצוות שבהן נאמר שעבירה עליהן מטמאת, מחטיאה ומחניפה את הארץ: כל מצוות "ייהרג ואל יעבור". העובר עליהן עלול לתת את הדין בב"ד של מעלה גם על מצוות שבין אדם לעצמו – שפגע בצלם א-לוהים שבו נברא – גם על מצוות שבין אדם לחברו ולעמו – שכל ישראל ערבין זה בזה, וגם על מצוות שבין אדם לארצו.

הארץ גם מענישה, רש"י על דב' לב:א: האזינו השמים שאני מתרה בישראל ותהיו אתם עדים... וכן ותשמע הארץ. ולמה העיד בהם שמים וארץ, אמר משה אני בשר-ודם למחר אני מת, אם יאמרו ישראל לא קבלנו עלינו הברית מי בא ומכחישם, לפיכך העיד בהם... עדים שהן קיימים לעולם. ועוד, שאם יזכו, יבואו העדים ויתנו שכרם... הארץ תתן יבולה, והשמים יתנו טלם. ואם יתחייבו, תהיה בהם יד העדים תחלה: "ועצר את השמים... והאדמה לא תתן את יבולה". ועוד – הארץ נענשת; עונש מוזר – בנפרד מיושביה! לא כחלק מעונשם (דב' כט:כא):

ואמר הדור האחרון, בניכם... והנכרי... וראו את מפות הארץ... ואת תחלואיה אשר חלה ה' בה. גפרית ומלח שרפה כל ארצה לא תזרע ולא תצמח... כמהפכת סדם ועמרה... אשר הפך ה' באפו ובחמתו. ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת... ויחר אף ה' בארץ ההוא להביא עליה את כל הקללה הפתובה בספר הזה.

אין זה תיאור עונשו של העם החוטא, שכבר גלה ממנה, וכך אינו סובל בפועל משממתה. הבחנה-הפרדה זו בין גורל הארץ וגורל יושביה מוצאת את ביטויה בתפילת שחרית: "ברוך מרחם על הארץ, ברוך מרחם על הבריות". הביטוי "ברוך מרחם על הארץ" תמוה לכאורה: האם יש מקום להכניס את השבח 'ברוך מרחם על הקרקע' בתוך כל השבחים שבברכת ברוך-שאמר? ועוד, בשבח זה אנו מקדימים את "מרחם על הארץ" לפני "מרחם על הבריות", ואף לפני "משלם שכר טוב ליראיו, חי לעד וקיים לנצח"?! תשובה אפשרית לשאלה זו היא המסר לעיל: "הארץ היא ישות ייחודית; רגישה, קדושה, מגיבה ופעילה".

לשיטת רמב"ן בסוף פרשתנו (אחרי-מות), הארץ לא רק מקיאה עבריינים, אלא גם מונעת הטהרות מצב של חטא: "והשם לו לבדו נתכנו עלילות, שמתה רחל בדרך בתחילת בואם בארץ, כי בזכותה לא מתה (רחל) בחוצה לארץ, ובזכותו לא ישב (יעקב) בארץ עם שתי אחיות והיא היתה הנישאת באיסור האחוה". כלומר, איסור הנישואים לשתי אחיות חיות, המפורט בפרשתנו (יח:יח): "ואשה אל אחתה לא תקח", אינו חל להלכה אלא אחרי מתן תורה, ורק לבני-ישראל, ואינו כלול באיסורי העריות של שבע מצוות בני-נח (רמב"ם, הלכות איסורי-ביאה פרק יד). לפיכך לא חטא יעקב כשנשא שתי אחיות בחו"ל. לכאורה גם הכנענים לא חטאו, אבל בפרשתנו, המפרטת 13 איסורי עריות, ולא רק שישה, מודגש שהכנענים כן חטאו בכך, ואף נענשו ויענשו, כמובא לעיל (יח:כד-כה): "כי בכל אלה נטמאו הגוים אשר אני משלח מפניכם".

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
[הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף